

HADITH

Uluslararası Hadis Araştırmaları Dergisi
International Journal of Hadith Researches
المجلة الدولية لأبحاث الحديث

Aralık / December / ديسمبر / 2019, 3: 75-98

Buhârî'nin Sahîh'inde Tahrîc Edilen Cahiliye Menkıbeleri: Zinadan Dolayı Recmedilen Maymun Örneği

The Analysis of the Narration About “The Fornicator Monkeys' Stoning/Rajm to Death”
and Bukhārî's Mentioning it in His Works

حكايات الجاهلية في صحيح البخاري: القردة المرجومة بسبب الزنى أنموذجاً

Ali Çelik

Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Bingöl/Türkiye

Dr. Lecturer, Bingol University, Faculty of Theology, Bingol/Turkey

celiker81@hotmail.com

ORCID ID: orcid.org/0000-0003-4361-0477

Makale Bilgisi | Article Information

Makalenin Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received Date: 08.09.2019

Kabul Tarihi / Accepted Date: 28.12.2019

Yayın Tarihi / Published Date: 31.12.2019

Yayın Sezonu / Publication Date Season: Aralık / December

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.3595386>

Atıf / Citation / اقتباس : Çelik, Ali. “Buhârî'nin Sahîh'inde Tahrîc Edilen Cahiliye Menkıbeleri: Zinadan Dolayı Recmedilen Maymun Örneği / The Analysis of the Narration About “The Fornicator Monkeys' Stoning/Rajm to Death” and Bukhārî's Mentioning it in His Works”. *HADITH* 3 (Aralık/December 2019): 75-98. doi.org/10.5281/zenodo.3595386.

İntihal: Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iTenticate. No plagiarism has been detected.

انتحال: تم فحص البحث بواسطة برنامج لأجل السرقة العلمية فلم يتم إيجاد أي سرقة علمية.

web: <http://dergipark.gov.tr/hadith> | mailto: hadith.researches@gmail.com

Buhârî'nin Sahîh'inde Tahrîc Edilen Cahiliye Menkıbeleri: Zinadan Dolayı Recmedilen Maymun Örneği

Dr. Ali ÇELİK

Anahtar Kelimeler:

ÖZ

Hadis
Buhârî
Sahîhü'l-Buhârî
Recm
Metin Tenkidi

Hadis kaynakları arasında en muteber kabul edilen Sahîhü'l-Buhârî'de yer alan bir takım rivâyetler, ilk dönemlerden itibaren araştırmacıların dikkatini çekmiş ve bazı eleştirilere maruz kalmıştır. “Zina eden maymunların recm edilişi” ile ilgili rivâyet de çeşitli tartışmalara konu olmuştur. Aslında bu tartışmaları daha da önemli kılan, böyle bir rivâyetin ilim dünyasında en sahîh hadis kitabı olarak kabul edilen Sahîhu'l-Buhârî'de yer almış olmasıdır. Araştırmamızda Buhârî'nin Sahîh'ine aldığı rivâyeti ele alarak hadisi nakleden râviler hakkında kısaca değerlendirme yapılmış ve rivâyetin geçtiği başka kaynaklardaki yeri tespit edilerek geniş bir literatür alanına sahip olduğu ortaya konulmuştur. İlgili rivâyet hakkında yapılan değerlendirmelere yer verilerek Buhârî'nin bu rivâyeti eserine alma sebepleri irdelenmiştir.

The Analysis of the Narration About “The Fornicator Monkeys' Stoning/Rajm to Death” and Bukhârî's Mentioning it in His Works

Keywords:

ABSTRACT

Hadîth
Bukhârî
Şahîh Al-Bukhârî
Stoning (Rajm)
Text Criticism

Some narrations in Bukhârî's Sahîh, which is regarded as the most valid among the sources of hadith, has attracted the attention of the researchers and has been subjected to some criticisms. The narration related with “the killing of fornicator monkeys by stonening” has also been the subject of controversy in the hadith science. In fact, what makes this debate even more intense is that such a narrative takes place in the Sahîhu'l-Bukhârî, which is considered the most authentic hadith book in the world of science. In this research study, brief evaluation about the narrators that convey the hadith is made only by discussing the narrations taken by the Bukhârî to his Sahîh. In addition, examining the other sources of the hadith we have shown that there is broad literature on it. By including evaluations about the related narrative, the reasons of Bukhârî's taking this narration into his work are examined.

EXTENDED ABSTRACT

The Analysis of the Narration About “The Fornicator Monkeys' Stoning/Rajm to Death” and Bukhārī's Mentioning it in His Works

Al-Bukhārī (d. 256/870) began teaching hadith from his early years in Bukhara where he was born. After that he traveled to many Islamic countries, headed by Baghdad, Kufa, Basra, Makkah and Madinah, and he learned the hadith by many famous sheikhs who lived in these countries. He narrated the hadiths on students who were also learning there. After a long period of learning, Al-Bukhārī began writing his book, in which he wanted to collect only valid narrations, influenced by the wish of his Sheikh Ishaq bin Rahwayh (d. 238/853) who wished that someone would compile the authentic hadiths of the Messenger in a brief book. Al-Bukhārī called this book "al-Jami' al-musnad al-ṣaḥiḥ al-mukhtaṣar min 'umur Rasul Allah wa sunanihi wa 'ayyamihi". Al-Bukhārī was considered the most valuable of among hadith scholars because of some of the criteria he set in writing his book. Thus, the majority of Muslim scholars considered the book "Ṣaḥiḥ Al-Bukhārī" the most authentic book in the hadith. But although the book was written to collect the correct hadiths, it was criticized for some of the hadiths in it. One of these hadiths is the maqtu' hadith of "Stoning some adulterer monkey", which is narrated by Amr ibn Maimon, who recognized the Prophet but did not see him, so he was considered a mukhadram. This hadith is narrated by Amr from his mind about an incident he had seen in the pre-Islamic era. This incident that Amr ibn Maimon witnessed during the pre-Islamic era that occurred in Yemen caused people to be surprised. This story is not based on the Prophet or any of the Sahaba, and it is a story that took place with Amr. Al-Bukhārī mentioned this hadith in two places in Al-Ṣaḥiḥ, and in the life section of Amr Ibn Maimon in the book “al-Tarikh al-Kabir”.

In our research, we studied this hadith mentioned by al-Bukhārī in “Al- Ṣaḥiḥ” and in “al-Tarikh al-Kabir” and briefly explained some of the narrators who were mentioned in the series of hadiths: Amr bin Maimon, Hussein bin Abd al-Rahman, Hashem bin Bashir (d. 183/799) and Noaim bin Hammad (d. 228/843) and Abu Balg al-Fazari (d.?). Among these narrators, Amr ibn Maimon and Hussein bin Abd al-Rahman are thiqa. As for Hashem bin Bashir and Noaim bin Hammad, their eligibility in the hadith narration has been criticized in several aspects. Al-Bukhārī mentioned in his book “Al- Ṣaḥiḥ” and in his book “al-Tarikh al-Kabir” these hadiths briefly and without going into any detail. We have noticed that these hadiths that we decided to study in this research have been graduated in two parts: “Faḍa'il Al- Ṣaḥāba” and “Manaqeb Al-'Anṣar”. This is despite the fact that these hadiths related to stoning were mentioned in another section. We have noticed in our study of these hadiths that they are mentioned in a large number of other books, and we have located these narratives in the books considered, on top of which is the book "Al-Mustakhraj 'ala Ṣaḥiḥ Al-Bukhārī" by Ismail Al-Jurjani and the book "Ma'rifat al- Ṣaḥāba" by Abu Naeem Al-Asfahani.

These hadiths were worthy of the researchers' attention since the early ages and were discussed in a very important way. But what makes these discussions even more important is that these suspicious hadiths have appeared in Al-Bukhārī, whose book is the most authentic and authoritative on hadith. Ibn Qutaybah (d. 286/899) touched upon this issue in his book "Tafser Mukhtalaf Al-ḥadith", which he wrote with the aim of interpreting the debatable hadiths, and this indicates that criticism began in early ages.

Also in the later ages, many famous scholars criticized it. One of these scholars is Ibn Abd al-Barr al-Namari (d. 463/1071). He has stated that it is unacceptable to judge adultery for an animal and to claim that punishment was applied to animals. He also showed that this hadith is ḍa'if due to some narrators. As for Al-Humaidi (d. 488/1095), he said in his book "Al-jam' Baina Al-Ṣaḥīḥain" that these hadiths are mentioned in some copies of Bukhārī only. He claimed that it might have been included later in his book. As for Al-Kirmani (d. 786/1384) he recounted al-Humaidi's opinion after he mentioned Ibn Abd al-Barr's views on this issue. Al-Qastalani said that what is meant here is a metaphor, after he mentioned the views of Ibn Abd al-Barr and did not correct the opinion of al-Namari. As for Albani (d. 1419/1999), he stated that the hadith of Noaim bin Hammad is a munkar and he criticized it. As for Ibn Hajar Al-Asqalani (d. 852/1449), he rejected all opinions and said that this hadith was mentioned in Bukhārī and put some evidence on this. In our research, we gathered opinions and clarifications made by scholars on these hadiths and sought to criticize them. Besides these, we also studied the reasons for Bukhārī's mentioning these hadiths in his book.

ملخص موسع

حكايات الجاهلية في صحيح البخاري: القردة المرجومة بسبب الزنى أمودجاً

بدأ البخاري (ت. ١٧٠/٢٥٦) بتعلم الحديث منذ سنين مبكرة من عمره في بخارى حيث ولد. وبعد ذلك سافر إلى العديد من البلدان الإسلامية وعلى رأسها بغداد والكوفة والبصرة ومكة والمدينة وقام بتعلم الحديث على يد العديد من الأساتذة المشهورين الذين كانوا يعيشون في تلك البلدان. وقام برواية الأحاديث على التلاميذ الذين كانوا يتعلمون هناك أيضاً. وبعد مدة طويلة من التعلم، بدأ البخاري بتأليف كتابه الذي أراد أن يجمع فيه الروايات الصحيحة فقط متأثراً بأمنية أستاذه إسحاق بن راهوية (ت. ١٥٣/٢٣٨) الذي تمنى أن يجمع أحداً ما أحاديث الرسول صلى الله عليه وسلم الصحيحة في كتاب مختصر. فسمى البخاري هذا الكتاب بـ "الجامع المسند الصحيح المختصر من أمور رسول الله وسننه وأيامه".

اعتبر البخاري أعلى قيمة من باقي المحدثين المؤلفين بسبب بعض المعايير التي وضعها أثناء تأليفه لكتابه. وهكذا اعتبر أغلبية العلماء المسلمين كتاب "صحيح البخاري" أصح كتاب في الحديث. ولكن على الرغم من أن الكتاب قد ألف من أجل جمع الروايات الصحيحة إلا أنه تعرض للنقد بسبب بعض الروايات فيه. وأحد هذه الروايات هي الرواية المقطوعة عن "رجم بعض القرد الزانية" والتي تفرد بروايتها عمرو بن ميمون الذي أدرك النبي ولكنه لم يره فعد من المخضمين. وهذه الرواية يرويها عمرو من عقله عن حادثة قد رآها في عصر الجاهلية. هذه الحادثة التي شهدها عمرو بن ميمون في عصر الجاهلية والتي حدثت في اليمن كانت سبباً في تعجب الناس. وهذه الرواية غير مسنودة إلى النبي صلى الله عليه وسلم ولا إلى أحد من الصحابة وهي قصة جرت مع عمرو. ذكر البخاري هذه الرواية في موضعين في "الصحيح"، وفي قسم حياة عمرو بن ميمون في كتاب "التاريخ الكبير".

في بحثنا قمنا بدراسة هذه الرواية التي ذكرها البخاري في "الصحيح" وفي "التاريخ الكبير" وشرحنا بشكل قصير بعض من الروايات الذين ذكروا في سلسلة الرواية وهم: عمرو بن ميمون و حسين بن عبد الرحمن وهشيم بن بشير (ت. ٧٩٩/١٨٣) ونعيم بن حماد (ت. ٨٤٣/٢٢٨) وأبو بلج الفزاري (ت. ؟). يُعد من بين هؤلاء الرواة عمرو بن ميمون وحسين بن عبد الرحمن ثقة أما هشيم بن بشير ونعيم بن حماد فقد انتقدت أهليتهم في رواية الحديث من جوانب عدة. ذكر البخاري في كتابه "الصحيح" وفي كتابه "التاريخ الكبير" هذه الروايات بشكل مختصر ودون أن يدخل في تفصيلات. وقد لاحظنا أن هذه الروايات التي قررنا أن ندرسها في هذا البحث قد حُجرت في باين وهما: "فضائل الصحابة" و"مناقب

الأُنصار". وذلك مع أن تلك الروايات التي تتعلق بالرجم قد ذُكرت في قسم آخر. وقد لاحظنا في دراستنا لهذه الروايات أنها مذكورة في عدد كبير من الكتب الأخرى وقمنا بتحديد مكان هذه الروايات في الكتب المعتمدة وعلى رأسها كتاب "المستخرج على صحيح البخاري" لإسماعيل الجرجاني وكتاب "معرفة الصحابة" لأبو نُعم الأصفهاني وقد ذُكر تخرج هذه الروايات في تلك الكتب.

لقد كانت تلك الروايات جديرة بشدّ انتباه الباحثين من العصور الأولى ونوقشت بشكل في غاية الأهمية. ولكن الأمر الذي يجعل هذه المناقشات مهمة بشكل أكبر: هو أن تلك الروايات المشبوهة قد وردت في كتاب "صحيح البخاري" الذي يُعد الكتاب الأصح والأكثر ثقة في علم الحديث في العالم العلمي الإسلامي. وقد تطرق ابن قتيبة (ت. ٢٨٦/٨٩٩) إلى هذه المسألة وذكر توضيحات متنوعة عن هذه الروايات في كتابه "تأويل مختلف الحديث" والذي ألفه بهدف تفسير الأحاديث المختلف فيها، وهذا يدلنا على أن الانتقادات حول هذه الروايات قد بدأت في عصور مبكرة.

وفي العصور التالية أيضاً قام العديد من العلماء المشهورين بانتقاد هذه الرواية. وأحد هؤلاء العلماء الذين انتقدوا هذه الرواية المذكورة هو عالم الحديث الأندلسي المشهور ابن عبد البر النمري (ت. ٤٦٣/١٠٧١). لقد ذكر ابن عبد البر أنه من غير المقبول إسناد الزنا إلى حيوان غير مكلف والادعاء بأن الحد يطبق على الحيوانات. وقد بين أيضاً أن هذه الرواية المذكورة هي ضعيفة وذلك بسبب بعض الرواة المذكورين في سلسلة السند. أما العالم الحميدي (ت. ٤٨٨/١٠٩٥) فقد قال في كتابه "الجمع بين الصحيحين" أن هذه الروايات التي درسناها في هذا البحث هي مذكورة في بعض نسخ البخاري فقط وذلك في باب "أيام الجاهلية". وادعى أنه من المحتمل أن تكون هذه الرواية قد أُدرجت لاحقاً في "الصحيح". أما الكرماني (ت. ٧٨٦/١٣٨٤) فقد روى رأي الحميدي بعد أن ذكر آراء ابن عبد البر في هذه المسألة. قال القسطلاني أن المقصود هنا والتشبيه بعد أن ذكر آراء ابن عبد البر ولم يصب رأي النمري. أما الألباني (ت. ١٤١٩/١٩٩٩) ذكر أن رواية نُعم بن حاد منكراً وقام بنقدها. أما ابن حجر العسقلاني (ت. ٨٥٢/١٤٤٩) فقد رفض جميع الآراء وقال إن هذه الرواية ذُكرت في "الصحيح" ووضع بعض الأدلة على صحة هذه الرواية. جمعنا في بحثنا الآراء والتوضيحات التي قام بها العلماء عن هذه الرواية وهدفنا إلى نقدها. ودرسنا إلى جانب هذه أيضاً أسباب تخرج البخاري لهذه الروايات في كتابه.

الكلمات المفتاحية: الحديث، البخاري، الصحيح البخاري، رجم، نقد النص.

Erken yaşlardan itibaren hadisle iştigal eden Buhârî (ö. 256/870), başta Hicâz olmak üzere farklı İslâm beldelerinde bulunan meşhur hocalardan hadis tahsil etmiştir. Bu hocalardan biri olan İshâk b. Râhûye'nin (ö. 238/853) “Hz. Peygamber'in sahîh rivâyetlerini muhtasar bir eserde toplasanız” temennisi üzerine eserini tasnif etmeye başlamıştır. Sadece sahîh kabul edilen hadisleri bir araya toplamak amacıyla telif edilen eser, ilmi çevrelerce kabul görmüş ve bu özelliğini günümüze kadar sürdürmüştür. Bunun neticesinde eser, İslâm âlimlerinin kahir ekseriyeti tarafından en sahîh hadis kitabı olarak vasıflandırılmıştır.¹

Eser, sahîh rivâyetleri bir araya toplamak amacıyla telif edilmesine rağmen içerdiği bazı rivâyetlerden ötürü tenkit edilmekten kurtulamamıştır. Araştırmamızın konusunu teşkil eden rivâyet de öteden beri eleştirilenlerin dikkatini çekmiş ve tartışma konusu olmuştur. Aslında bu tartışmaları daha da önemli kılan, ilim çevrelerince takdir görmüş olan Buhârî'nin bu rivâyete eserinde yer vermesidir. İbn Kuteybe (ö. 286/899)'nin ihtilafı hadisleri yorumlama amacıyla telif ettiği *Te'vîlu muhtelefi'l-hadis* adlı eserinde rivâyete dair çeşitli değerlendirmelerde bulunması, bahse konu olan rivâyete yöneltilen tenkitlerin ilk dönemlerden itibaren başladığını göstermektedir.²

Mezkûr rivâyete ilgili değerlendirmelere geçmeden önce hâdisenin tek şahidi olan Amr b. Meymûn ile Buhârî'nin eserlerinde tahrîc ettiği rivâyetin sened silsilesinde yer alan ricâlleri tanıtanın yerinde olacağı kanaatindeyiz. İsnadda yer alan râvilerin kısa hal tercemelerini verdikten sonra rivâyetin geçtiği diğer kaynaklar zikredilecek akabinde hadis âlimlerinin bahse konu edinen rivâyete ilgili değerlendirmelerine yer verilecektir.

1. Rivâyetin Sened Yönünden Değerlendirilmesi

1.1. Rivâyette Yer Alan Râviler

İmâm Buhârî bahse konu olan rivâyeti eserinin “fedâilü's-sahâbe” bölümünde tahrîc etmiştir. İmâm Buhârî'nin Nuaym b. Hammâd→Huşeym→Husayn yoluyla Amr b. Meymûn'dan naklettiği rivâyet şu şekildedir:

حدثنا نعيم بن حماد حدثنا هشيم عن حصين عن عمرو بن ميمون قال رأيت في الجاهلية قردة اجتمع عليها

قردة قد زنت فرجموها فرجمتها معهم

“Câhiliye döneminde maymunların, zina etmiş bir maymunun başında toplanıp onu taşıdıklarını gördüm. Ben de onlarla birlikte onu taşıdım.”³

¹ İsmail Lütü Çakan, *Hadis Edebiyatı*, On Birinci Baskı (İstanbul: İFAV, 1997), 78-95; Ahmet Yücel, *Hadis Tarihi*, on ikinci baskı (İstanbul: İFAV, 2014), 145-150.

² Kanaatimizce İbn Kuteybe'nin yaşadığı dönemi göz önüne alındığında, alaycı bir üslupla bu eleştirileri yöneltenlerin itikadî gruplardan olması muhtemeldir. Bkz. Ebû Abdillâh Muhammed b. Müslim b. Kuteybe, *Te'vîlu muhtelefi'l-hadis*, thk. Muhammed Muhyiddin el-Asfar (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1999), 372.

³ Buhârî, “Fedâilü's-sahâbe”, 56.

Buhârî, *Sahîh*'inde tahrîc ettiği bu rivâyeti, aynı şekilde küçük farklılıklarla *et-Tarihu'l-Kebîr* adlı eserinde de zikretmiştir. Araştırma kapsamını aşmamak için rivâyetin bütün varyantlarını ele almaktan ziyade Buhârî'nin *Sahîh*'i ile *et-Tarihu'l-Kebîr* adlı eserinde tahrîc ettiği rivâyet silsilesinde bulunan râvilerin biyografilerini zikredip onlar hakkında yapılan değerlendirmelere yer vermekle iktifa edeceğiz. Söz konusu maktu⁴ rivâyette hadisin râvisi Amr b. Meymûn el-Evdî ile birlikte Husayn b. Abdurrahmân (ö. 136/753-54), Huşeym b. Beşîr (ö. 183/799), Nuaym b. Hammâd (ö. 228/843) ile Ebû Belc el-Fezârî (ö. ?) yer almaktadır.

Ebû Abdillâh Amr b. Meymûn el-Evdî (ö. 74/693)

Yemen'deki Mezhic kabilesinin Evd koluna mensup olan Amr, câhiliye döneminde dünyaya gelmiştir. Hz. Peygamber'in yaşadığı dönemde İslamiyet'i kabul etmesine rağmen onu görememiş ve bundan ötürü muhadramûndan sayılmıştır.⁵ Amr, Muaz'ın (ö. 17/638) Hz. Peygamber tarafından Yemen'e vali olarak atanmasından onun defnedildiği ana kadar ondan hiç ayrılmadığını ve daha ilk günden itibaren ona karşı gönülden bir sevgi hissettiğini ifade etmiştir. Muaz'ın vefatından sonra Kûfe'ye dönmüş ve burada ölümüne kadar ashâb-ı kirâmın en fakîhlerinden biri olarak kabul edilen Abdullah b. Mes'ûd'un yanında bulunmuştur.⁶

Hz. Ömer (ö. 23/644)'in çeşitli uygulamalarını rivâyet etmiş, suikaste uğrayışına şahit olmuş ve Hz. Osman'ın halife seçilişini detaylarıyla aktarmıştır.⁷ Talebesi Ebû İshâk el-Hemedânî'nin (ö. ?) söylediğine göre Amr b. Meymûn, başta sahâbe olmak üzere çevresindeki Müslümanların takdirini kazanmıştır. Yaşadığı uzun yıllar boyunca hac ve umre münasebetiyle birçok defa (60 veya 100 defa) Kâbe'yi ziyaret ettiği ifade edilmiştir.⁸ Ebû Belc (ö. ?), Amr'ın uzun bir ömür yaşamasına rağmen ölümü hiç temenni etmediğini, ancak Emevî valilerinden Yezîd b. Ebû Müslim'in (ö. 102/720-21) rahatsız edici muamelelerine mâruz kalınca Allah'tan kendisini salihlere kavuşturmasını, kötülerle bir arada

⁴ Maktu: Tabînin söz ve fiilerine yönelik nakledilen haberlerdir. Hakkında bilgi için bkz. Yücel, *Hadis Usûlü*, Dokuzuncu Baskı (İstanbul: İFAV, 2013), 139.

⁵ Bkz. Ebû'l-Hasen Ahmed b. Abdullah el-İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, thk. Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî (Kahire: Matba'tu'l-Medîne, 1984), 2: 186-187; Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshak el-İsbehânî, *Marifetü's-sahabe*, thk. Adil b. Yusuf el-Azzâzî (Riyad: Daru'l-Vatan, 1998), 4: 2047; İzzuddîn Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Cezerî İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe fi ma'rifeti's-sahâbe* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2012), 956; Ebû'l-Haccâc Yûsuf b. ez-Zekî el-Mizzî, *Tehzîbu'l-kemal fi esmai'r-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1983), 22: 261-262; Muhadramûn: Hz. Peygamberin yaşadığı dönemde Müslüman olduğu halde onunla görüşmeyen kimseye denir. Bkz. *Abdullah Aydın*, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, (İstanbul: İFAV, 2013), 204.

⁶ Muaz, Şam'a yerleşince kendisi de Şam'a yerleşmişti. Bkz. Ebû Nuaym, *Marifetü's-sahabe*, 2047; Yusuf b. Abdillâh b. Muhammed İbn Abdülber, *el-İstî'âb fi ma'rifeti'l-ashâb*, thk. *Ali Muhammed el-Becâvî*, (Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1992), 3: 1205; Ebû Abdillâh Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehabî, *Siyeru a'lami'n nûbelâ*, thk. *Beşşâr Avvâd Ma'rûf*, (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1988), 4: 158-159.

⁷ Muhammed b. Sa'd b. Muni', *Kitâbü't-tabakâti'l-kebîr*, thk. Alî Muhammed Ömer (Kâhire: Mektebetü'l-Hancı, 2001), 3: 315-316; Kandemir, M. Yaşar, "Amr b. Meymûn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1991), 3: 89.

⁸ Bkz. Ebû Nuaym, *Marifetü's-sahabe*, 4: 2046; Abdurrahman er-Râzî İbn Ebî Hâtim, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1953), 6: 258; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, 956; el-Mizzî, *Tehzîb*, 22: 263-264; ez-Zehabî, *Siyer*, 4: 159.

bulundurmamasını dilediğini aktarmıştır.⁹ Ölüm tarihi ihtilafı olan Amr'ın, 74/693, 75/694, 76/695 veya 77/696 yılında vefat ettiği ileri sürülmüştür.¹⁰

İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938), İshâk el-Hemedânî'den (ö. ?) aktardığı rivâyette sahâbenin ondan razı olduklarını ve hadis rivâyetinde Yahyâ b. Maîn'e (ö. 233/848) dayanarak onun sika olduğunu ifade etmiştir.¹¹ Aynı şekilde başka münekkitlerce de hadis rivâyetinde tevsik edilmiştir.¹² Muâz b. Cebel ile Abdullah b. Mes'ûd'un yanı sıra sahâbîlerden Hz. Ömer, Sa'd b. Ebî Vakkâs (ö. 55/675), Ebû Hüreyre (ö. 58/678), Hz. Âişe (ö. 58/678), Ebû Hureyre (ö. 58/678), Ebû Zer el-Ğifârî (ö. 32/653), Abdullâh b. Amr (ö. 65/684-85) ve Ebû Eyyûb el-Ensârî (ö. 49/669)'den hadis nakletmiştir. Kendisinden ise Şa'bî (ö. 104/722), Saîd b. Cübeyr (ö. 94/713), Amr b. Mürre (ö. 116/734), Ebû İshâk es-Sebî (ö. 127/745), Husayn b. Abdurrahmân gibi tanınmış muhaddisler rivâyette bulunmuştur. Rivâyetlerini, kütüb-i sitte müellifleri eserlerinde tahrîc etmişlerdir.¹³

Husayn b. Abdurrahmân (ö. 136/753-54)

Kaynaklarda, hicri 43 senesinde dünyaya geldiği zikredilmiştir. Muammerundan¹⁴ olup tam ismi Husayn b. Abdurrahmân Ebû Huzeyl es-Sülemî el-Kûfî'dir.¹⁵ Hicrî 136 yılında vefat ettiği belirtilmiştir.¹⁶

Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), onun hadis rivâyetinde sika, me'mûn ve hadis ashabının büyüklerinden olduğunu vurgulamış, Yahyâ b. Maîn ise onu sika olarak vasıflandırmıştır.¹⁷ Ebû'l-Hasan el-İclî (ö. 261/875), onun sika ve sebt olduğunu beyan etmiştir.¹⁸ Bu hususta İbn Ebî Hâtim'in Ebû Zur'a'ya (ö. 264/878) Amr (hadiste) hüccet midir sorusunu, Ebû Zur'a evet şeklinde yanıtlamıştır. Ebû Hâtim (ö. 277/890) ise onun hadiste sika olduğunu ve ömrünün sonunda hafızasının bozulduğunu dile getirmiştir.¹⁹ Bu çerçevede Nesâî (ö. 303/915)²⁰ ve Yezid b. Hârûn (ö. 206/821) da onun ihtilata

⁹ Bkz. ez-Zehebî, *Siyer*, 4: 160-161.

¹⁰ Bkz. İbn Abdülber, *el-İsti'âb*, 3: 1206; el-Mizzî, *Tehzîb*, 22: 266-267; ez-Zehebî, *Siyer*, 4: 161.

¹¹ İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, 6: 258.

¹² el-İclî, *Sikât*, 2: 186; el-Mizzî, *Tehzîb*, 22: 263.

¹³ el-Mizzî, *Tehzîb*, 22: 261-263; ez-Zehebî, *Siyer*, 4: 158-160.

¹⁴ Sözcük manası, "Uzun ömürlü kişi manasında kullanılan" muammerûn; istilâh anlamı ise "100-120 sene gibi uzun süre yaşayan râvi için kullanılır". Bkz. Aydın, *Hadis İstihlaları*, 189-190.

¹⁵ ez-Zehebî, *Siyer*, 5: 422.

¹⁶ el-Mizzî, *Tehzîb*, 6: 523; ez-Zehebî, *Siyer*, 5: 424.

¹⁷ el-Mizzî, *Tehzîb*, 6: 519-521; ez-Zehebî, *Siyer*, 5: 423.

¹⁸ el-İclî, *Sikât*, 1: 305; ez-Zehebî, *Siyer*, 5: 423.

¹⁹ İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, 3: 193; ez-Zehebî, *Siyer*, 5: 423.

²⁰ Ahmed b. Şu'ayb Nesâî, *Kitâbü'd-Du'afâ ve'l-Metrûkîn*, Thk. Kemâl Yûsuf el-Hût (Beyrut: Muessesetü'l-Kutubi's-Sekâfiyye, 1985), 82.

uğradığını ifade etmişlerdir.²¹ Ancak Ali b. Medîni (ö. 234/848-9) onun muhtelit olmadığını beyan ederek hafızasının biraz kötü olmasına rağmen sika olduğunu belirtmiştir. Ukaylî (ö. 322/934), el-Medîni'nin onun hakkındaki değerlendirmesini alıntı yaparak eserinde onun ismini zikretmiştir.²² İbn Adi (ö. 365/976) de onun hadis rivâyetinde "lâ be'se bih" olduğunu beyan etmiştir.²³ Bu konuda Zehebî (ö. 748/1348) ise onun hadis erbabı olduğunu ve rivâyetleriyle ihticâc edileceğini belirtmekle birlikte Ukaylî (ö. 322/934) ve İbn Adî'nin (ö. 365/976) aceleyle onu cerh edip eserlerinde mecrûh olarak zikretmelerine şaşırıldığını dile getirmiştir.²⁴ Bu husus cerh ve ta'dilin içtihadî olduğunu ve râvi hakkında verilen kararın zanni galip ile verildiğini göstermektedir.²⁵

Husayn b. Abdurrahmân, ashâbdan Umâre b. Ruveybe (ö. ?)²⁶ ile tabîinden İbrâhîm en-Nehâî (ö. 96/714), Saîd b. Cübeyr, Şa'bî, İkrime (ö. 105/723), Amr b. Murre ve daha birçok kişiden hadis nakletmiştir. Kendisinden ise Cerîr b. Hâzım (ö. 170/786), Zâide b. Kudâme (ö. 161/777), Süfyân es-Sevrî (ö. 161/777), Süleymân et-Teymî (ö. 143/761), A'meş (ö. 148/765), Şu'be b. Haccâc (ö. 160/776), Fudayl b. İyâz (ö. 187/803), Huşeym b. Beşîr, Ebû Avâne (ö. 176/792) ve daha birçok kişi hadis rivâyetinde bulunmuştur.²⁷ Rivâyetleri kütüb-i sitte'de tahrîç edilmiştir.²⁸

Huşeym b. Beşîr (ö. 183/799)

Tam ismi Huşeym b. Beşîr b. Ebî Hâzım Kâsım b. Dînâr es-Sülemî Ebû Muâviye el-Vâsîti'dir. Aslen Buhâralı olduğu da söylenilir.²⁹ Hicri 104 yılında doğmuştur. Daha sonraki dönemlerde Bağdât'a yerleşip orada ilmi faaliyetlerde bulunmuş ve Bağdât'ın önemli musannif ve muhaddislerinden sayılmıştır.³⁰ Yaklaşık yirmi bin kadar hadis elde etmiştir. Ahmed b. Hanbel onun yanında dört yıl kalarak ondan hadis tahsil etmiştir. Kendisine nispet edilen *Sünen*'in yanı sıra tefsir ve meğazî sahalarında da eserleri vardır.³¹

İbn Sa'd (ö. 230/845), onun için sika, sebt, keşrû'l-hadis olduğunu, bununla birlikte hadis rivâyetinde çokça tedlîse başvurduğunu dile getirmiştir. Onun "ahberenâ" eda sîgasıyla naklettiği rivâyetlerinin hüccet olduğunu, bu sîganın dışındaki rivâyetlerinin ise hiçbir şey ifade etmediğini ileri

²¹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ b. Hammâd el-Ukaylî, *Kitâbü'd-Duafâi'l-Kebîr*, thk. Abdulmut'î Emîn Kal'acî (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998), 1: 314; Ebû Ahmed Abdullah el-Curcânî İbn Adî, *el-Kâmil fî Duafâi'r-Ricâl*, thk. Âdil Ahmed-Alî Muhammed (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, trz.), 3: 302.

²² el-Ukaylî, *Duafâ*, 1: 314.

²³ İbn Adî, *el-Kâmil*, 3: 302-3003.

²⁴ ez-Zehebî, *Siyer*, 5: 423.

²⁵ Tahsin Kazan, Hasan lî Zâtihi'yi Yeniden Tanımlamak, *Hadith* 1 (Aralık/December 2018), 80.

²⁶ ez-Zehebî, *Siyer*, 5: 422.

²⁷ el-Mizzî, *Tehzîb*, 6: 519-521.

²⁸ el-Mizzî, *Tehzîb*, 6: 522; ez-Zehebî, *Siyer*, 5: 422.

²⁹ el-Mizzî, *Tehzîb*, 30: 272.

³⁰ ez-Zehebî, *Siyer*, 8: 288-289.

³¹ Hayruddîn Zirikî, *el-A'lâm kamus terâcim li eşheri'r-ricâl ve'n-nisa mine'l-arab ve'l-müsta'rabîn ve'l-müsteşrikîn* (Beyrut: Darü'l-İlm li'l-Melayîn, 2002) 8: 89.

sürmüştür.³² Bu çerçevede el-İclî de onun hadiste sika ve hafız olduğunu, ancak tedlîs yoluyla hadis naklettiğini belirtmiştir.³³ Zehebî, Ahmed b. Hanbel'den naklen onun Yezîd b. Ebî Ziyâd (ö. 136-137/753), Hasan b. Ubeydullah (ö. 139/756), Musâ el-Cuhenî (ö. 144/761), Ali b. Zeyd el-Cud'an (ö. 130/747) gibi bazı râvilerden hadis işitmediği halde onlardan tedlîs yoluyla hadis aktardığını ifade etmiştir.³⁴ Öte yandan önemli münekkidlerden kabul edilen Abdurrahmân b. Mehdî (ö. 198/813), hafıza bakımından ondan daha güçlüsünü görmediğini, Ebû Hâtim de onun hadis rivâyetinde sika olduğunu³⁵ ve sıdkından, güvenilirliğinden ve salahiyetinden sual edilemeyeceğini ifade etmiş,³⁶ onun hadisleri ezberlemede Süfyân es-Sevrî'den daha iyi olduğunu belirtmiştir.³⁷ Yahyâ el-Kattân ve Abdurrahmân b. Mehdî, Husayn (b. Abdurrahmân)'dan nakledilen rivâyetler hususunda Huşeym'in Süfyân es-Sevrî ve Şu'be b. Haccâc'dan daha sağlam olduğunu beyan etmişlerdir.³⁸ Bu çerçevede Huşeym ile Sevrî veya Huşeym ile Şu'be ihtilaf ettiklerinde hangisinin daha sağlam olduğu şeklinde sorulan soruya İbn Mehdî, Huşeym cevabını vermiştir.³⁹ Ahmed b. Hanbel de Husayn'ın rivâyetlerini en iyi bilen kişinin Huşeym olduğunu dile getirmiştir.⁴⁰ Hammâd b. Zeyd, onun gibi seçkin bir muhaddis görmediğini ifade etmiştir.⁴¹ Bu hususta Zehebî ise onu, hadis alanında hafız olanların isimlerini verdiği eserinde altıncı tabakada zikrederek⁴² onun için "imâm, şeyhü'l-islâm ile Bağdât'ın muhaddisi ve hafızı" vasıflarını kullanmıştır.⁴³

Hadis rivâyetinde "kesîrû'l-hadis" kabul edilen ve Mekke'de iken İbn Şihâb ez-Zuhrî'den (ö. 124/742) yaklaşık üç yüz hadisi yazan⁴⁴ Huşeym; birçok kişiden hadis dinlemiştir. Eyyûb es-Sahtiyânî (ö. 131/748), Mansûr b. Zâzân (ö. 129/747), Humeyd et-Tavîl (ö. 143/760), Hâlid el-Hazzâ (ö. 142/758), Dâvûd b. Ebî Hind (ö. 139-140/756), A'meş, Süleymân et-Teymî, Şu'be b. Haccâc, Asım el-Ahvel (ö. 142/759), Abdullâh b. Avn (ö. 151/768), Yûnus b. Ubeyd (ö. 139/756), Ebû Belc el-Fezârî ve daha birçok kişiden hadis nakletmiştir. Kendisinden ise Ahmed b. Hanbel, Süfyân es-Sevrî, Şu'be b. Haccâc (hocası), Abdullâh b. Mübârek (ö. 181/797), Abdurrahmân b. Mehdî, Mâlik b. Enes (ö. 179/795), Yahyâ b. Saîd el-Kattân (ö. 198/813), Ğunder (ö. 193/809), Kuteybe b. Saîd (ö. 240/855), Müsedded b. Müserhed (ö.

³² Muhammed b. Sa'd b. Munî, *Kitâbü't-tabakâti'l-kebir*, thk. Alî Muhammed Ömer (Kâhire: Mektebetü'l-Hancı, 2001), 9: 315.

³³ el-İclî, *Sikât*, 2: 334.

³⁴ ez-Zehebî, *Siyer*, 8: 289.

³⁵ İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, 9: 115.

³⁶ ez-Zehebî, *Siyer*, 8: 290.

³⁷ el-Mizzî, *Tehzîb*, 30: 281; ez-Zehebî, *Siyer*, 8: 290.

³⁸ el-Mizzî, *Tehzîb*, 30: 281.

³⁹ el-Mizzî, *Tehzîb*, 30: 282.

⁴⁰ el-Mizzî, *Tehzîb*, 30: 282.

⁴¹ ez-Zehebî, *Siyer*, 8: 290.

⁴² ez-Zehebî, *Tezkire*, 1: 248.

⁴³ ez-Zehebî, *Siyer*, 8: 287-288.

⁴⁴ el-Bağdadi, *Tarih*, 16: 134; el-Mizzî, *Tehzîb*, 30: 278; İbn Hacer, *Tehzîb*, 4: 280.

228/843), Nuaym b. Hammâd, Yahyâ b. Maîn, Ali el-Medînî, Vekî' b. Cerrâh (ö. 197/812) gibi birçok râvi hadis almıştır.⁴⁵ Rivâyetleri, kütüb-i sitte'de tahrîc edilmiştir.⁴⁶

Nuaym b. Hammâd (ö. 228/843)

Tam ismi Nuaym b. Hammâd b. Muâviye b. el-Hâris el-Huzâ'i el-Mervezî'dir. Doğum tarihi bilinmemekle birlikte Merv'de doğmuştur. Hadis tahsil etmek amacıyla Irak ve Hicâz bölgelerini gezmiş, daha sonraları Mısır'da ikamet etmiştir.⁴⁷ Mihne sürecinde imtihana tabi tutulmuş, "Halku'l-Kur'an"ı kabul etmediği için cezalandırılmış ve hapiste vefat etmiştir.⁴⁸ Farklı konularda tasnifleri olan Hammâd,⁴⁹ ilk müsned müelliflerinden biri olarak kabul edilmiştir. Ayrıca telif ettiği "*el-Fiten ve'l-melâhim*" adlı eseri günümüze ulaşmıştır.⁵⁰

Nuaym b. Hammâd; önemli muhaddislerden İbrâhim b. Tahmân (ö. 163/780), Abdullâh b. el-Mübârek, Mu'temir b. Süleymân (ö. 187/803), Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/813), Yahyâ el-Kattân, Vekî', Ebû Dâvûd et-Tayâlisî (ö. 204/819) gibi birçok kişiden rivâyette bulunmuştur. Kendisinden ise meşhur muhaddislerden Yahyâ b. Maîn, Abdurrahmân ed-Dârimî (ö. 255/869), Buhârî, Tirmizî (ö. 279/892), Ebû Dâvûd es-Sicistânî (ö. 275/888), Ğunder, Muhammed b. Yahyâ ez-Zuhlî (ö. 258/872), Ebû Hâtim er-Râzî, Ya'kûb el-Fesevî (ö. 277/890) ve daha birçok kişi hadis tahsil etmiştir.⁵¹

Dârekutnî (ö. 385/995), Nuaym b. Hammâd'ın sünnet hususunda "imâm" kabul edildiğini belirtmesine rağmen hadis rivâyetinde "kesirü'l-vehm" olduğunu ifade etmiştir.⁵² Buhârî, onun farâiz konusunda bilgi sahibi olduğunu dile getirmiştir.⁵³ Yahya b. Maîn ise onunla arkadaş olduklarını belirterek onu hadis rivâyetinde "sadûk" olarak vasıflandırmış ve Basra'da bulunduğu esnada onun Ravh b. Ubade (ö. 205/820)'dan elli bin hadis yazdığını ifade etmiştir. Yine bu hususta Ahmed b. Hanbel ve el-İclî onun "sika", Ebû Hâtim "mahalleh-u sîdk", Nesâî ise "zayıf" olduğunu dile getirmiştir.⁵⁴ İmâm Zehebî, onu "imâm, allame ve hafız" olarak zikretmiş, ancak rivâyet hususunda iyi olmadığını dile getirerek⁵⁵ onu hadis hafızlarını konu edindiği eserinde sekizinci tabakada zikretmiştir.⁵⁶

⁴⁵ Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, Thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2001) 16: 130-131; el-Mizzî, *Tehzîb*, 30: 272-277; ez-Zehebî, *Siyer*, 8: 288-289; Ebü'l-Fazl Şehâbeddin Ahmed İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-tehzîb*, thk. İbrâhîm Zeybak-Adil Mürşid (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, trz.) 4: 280.

⁴⁶ el-Mizzî, *Tehzîb*, 30: 288

⁴⁷ el-Mizzî, *Tehzîb*, 29: 466; ez-Zehebî, *Siyer*, 10: 595; Zirikli, *el-A'lâm* 8: 40.

⁴⁸ Hatip el-Bağdâdî, *Tarih*, 15: 419; ez-Zehebî, *Siyer*, 10: 599; Zirikli, *el-A'lâm* 8: 40.

⁴⁹ ez-Zehebî, *Siyer*, 10: 595

⁵⁰ Hatip el-Bağdâdî, *Tarih*, 15: 420; Zirikli, *el-A'lâm* 8: 40.

⁵¹ el-Mizzî, *Tehzîb*, 29: 466-468; ez-Zehebî, *Siyer*, 10: 595-596

⁵² Hatip el-Bağdâdî, *Tarih*, 15: 419.

⁵³ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, thk. Abd b. Feyrûz-Umeyr b. Abdurrahman (Beyrût: Daru'l-Marife, trz.), 8: 100.

⁵⁴ el-Mizzî, *Tehzîb*, 29: 471-476; ez-Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, trz.), 2: 419-420.

⁵⁵ ez-Zehebî, *Siyer*, 10: 595.

⁵⁶ ez-Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 2: 418.

Rivâyetlerine kütüb-i sitte müelliflerinden Buhârî, Müslim (ö. 261/875) (mukaddimedede), Tirmizî, Ebû Dâvûd ve İbn Mâce (ö. 273/887) eserlerinde yer vermişlerdir.⁵⁷

Ebû Belc el-Fezârî el-Vâsıtî (ö. ?)

Buhârî, *et-Tarihu'l-kebir* adlı eserinde yer verdiği mezkûr rivâyetin senedinde diğer eserinden farklı olarak Ebû Belc ismini de zikretmektedir. Ebû Belc, Kûfeli olup kaynaklarda ismi Yahyâ b. Süleym b. Belc, Yahyâ b. Ebî Süleym ve Yahyâ b. Ebî el-Esved olarak farklı kaydedilmektedir.⁵⁸

Onun hadis rivâyetindeki durumu için İbn Sâ'd,⁵⁹ Yahyâ b. Maîn, Nesâî ve Dârekutnî "sika", Buhârî "fihî nazar", Ebû Hâtim ise "sâlihül-hadis" ve "lâ be'se bihi" lafzını kullanmışlardır.⁶⁰ İbn Hibbân (ö. 354/965) onun hadis rivâyetinde hata yaptığını; Ahmed b. Hanbel ise onun münker rivâyetlerinin bulunduğunu söylemiştir.⁶¹ Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî *Kitâbü'd-du'afa* adlı eserinde onu zikretmiştir.⁶²

Ebû Belc; babası Süleym b. Belc (ö. ?), Amr b. Meymûn ve başkalarından hadis nakletmiştir. Kendisinden ise Zâide b. Kudâme, Süfyân es-Sevrî, Şu'be b. Haccâc, Huşeym b. Beşîr, Ebû Avâne ve başkaları rivâyette bulunmuşlardır.⁶³ Rivâyetlerini dört *Sünen* sahibi eserlerinde tahrîc etmiştir.⁶⁴

2. Kaynaklarda Yer Alan Rivâyetin Diğer Varyantları

Bahse konu olan rivâyet, İmâm Buhârî'nin *Sahîh* adlı eserinin dışında başka muteber kaynaklarda da yer almıştır. Söz konusu rivâyetin diğer varyantlarının tahrîc edildiği kaynaklar şunlardır:

2.1. et-Tarihu'l-Kebîr'de Yer Alan Rivâyet

قال نعيم بن حماد حدثنا هشيم عن أبي بلج وحصين عن عمرو بن ميمون: رأيت في الجاهلية قردة اجتمع عليها
قروذ فرجموها فرجمتها معهم

Buhârî, *et-Tarihu'l-Kebir* adlı eserinde bu rivâyeti Nuaym b. Hammâd → Huşeym → Ebî Belc ve Husayn yoluyla Amr b. Meymûn'dan aktarmaktadır. *Sahîh*'te tahrîc ettiği rivâyetten farklı olarak söz konusu rivâyetin metni içerisinde yer alan "قَدْ زَنْتَ" lafzına yer vermemesi ile sened silsilesinde yer

⁵⁷ ez-Zehebî, *Siyer*, 10: 595.

⁵⁸ Buhârî, *e-Tarihu'l-Kebir*, 8: 279-280; el-Mizzî, *Tehzîb*, 33: 162; İbn Hacer, *Tehzîb*, 4: 498-499.

⁵⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, 9: 313.

⁶⁰ el-Mizzî, *Tehzîb*, 33: 162; İbn Hacer, *Tehzîb*, 4: 499.

⁶¹ İbn Hacer, *Tehzîb*, 4: 499.

⁶² el-Cevzî, Cemâleddîn Ebi'l-Ferec, *Kitâbü'd-du'afa ve'l-metrûkîn*, thk. Ebü'l-Fidâ Abdullâh el-Kâdî (Beyrût: Daru'l-Küttübi'l-İlmiyye, 1986), 3: 196.

⁶³ el-Mizzî, *Tehzîb*, 33: 162-163; İbn Hacer, *Tehzîb*, 4: 499.

⁶⁴ el-Mizzî, *Tehzîb*, 33: 367.

alan Huşeym'in bu rivâyeti Husayn ile birlikte Ebû Belc'den aldığı belirtmesidir.⁶⁵ Zehebî eserinde Amr b. Meymûn'un tercemesinde verdiği bölümde mezkûr rivâyeti aynı sened zinciriyle zikretmiştir. Ancak Zehebî, bahse konu olan rivâyet hususunda herhangi bir değerlendirmede bulunmamıştır.⁶⁶

2.2. Marifetü's-Sahâbe'de Yer Alan Rivâyet

Ebû Nuaym, *Marifetü's-Sahâbe* adlı eserinde biri tafsilatlı biri muhtasar olmak üzere farklı senetlerle iki rivâyet aktarmaktadır.

Birinci Rivâyet;

حدثنا محمد بن احمد بن الحسن ثنا محمد بن عثمان بن ابي شيبه ثنا ابي ثنا عباد بن العوام عن حصين قال سمعت عمرو بن ميمون يقول زنت قرده باليمن فرجمتها القرده ورجمتها معهم

Muhammed b. Ahmed b. Hasan → Muhammed b. Osman b. Ebû Şeybe → Babasından → Abbâd b. el-'Avvâm tarikiyle gelen rivâyette Husayn b. Abdurrahmân, Amr b. Meymûn'un şöyle dediğini aktardı:

*"Yemen'de bir maymun zina etti. Maymunlar onu taşıdı ve ben de onlarla birlikte zina eden maymunu taşıdım."*⁶⁷

İkinci Rivâyet;

حدثنا ابو حامد بن جبلة ثنا محمد بن اسحاق ثنا رزق الله بن موسي ثنا شبابه ثنا عبد الملك بن مسلم عن عيسي بن حطان قال دخلت مسجد الكوفة فاذا انا بعمرو بن ميمون الاودي جالسا وعنده الناس فقال رجل من القوم حدثنا باعجب شيء في الجاهلية قال بينما انا في حرث لاهل اليمن اذ رايت قرودا قد اجتمعن فرايت قردا او قردة اضطجعا فادخلت القردة يدها تحت عنق القرد ثم اعتنقا اذ جاء قرد آخر فغمزها فرفعت راسها فنظرت اليه فسلت يدها من تحت راس القرد ثم مضيا غير بعيد فواقعها وانا انظر اليه ثم رجعت القردة الي مكانها فذهبت لتدخل يدها تحت عنق القرد فانتبه فقام اليها فشم دبرها فصرخ فاجتمعت اليه القردود قال فجعل يشير اليها واليه قال فتفرقوا فلم البث ان جيء بذلك القرد اعرفه بعينه قال فاخدوهما فاتوا بهما موضعا كثير الرمل فحفروا لهما حفرة ثم رجموها حتى قتلوهما

Ebû Hâmid b. Cebile → Muhammed b. İshâk → Rızkullah b. Musa → Şebâbe-Abdülmelik b. Müslim vasıtasıyla nakledilen rivâyette İsa b. Hitân şöyle dedi:

"Kûfe mescidine girdiğimde karşımda Amr b. Meymûn'u oturur vaziyette buldum. Etrafında insanlar vardı. Onlardan biri "Bize câhiliye döneminde karşılaştığın en şaşkırtıcı olayı anlat" dedi. Bunun üzerine o, şöyle

⁶⁵ Buharî, *et-Tarihu'l-Kebîr*, 6: 160.

⁶⁶ ez-Zehebî, *Siyer*, 4: 159-160.

⁶⁷ Ebû Nuaym, *Ma'rifetü's-sahâbe*, 4: 2047.

dedi: Ben Yemenlilerin tarlasındayken bir araya toplanmış bazı maymunlar gördüm. Bir maymun diğer birinin boynunun altına kolunu koymuş sarılarak uzanmıştı. O sırada başka bir maymun gelip dişi maymunu dürttü. Dişi maymun önce dönüp ona baktı ve ardından kolunu yavaşça çekip onu dürtten maymunun ardına düştü. Biraz uzaklaştıktan sonra ikisi cima ettiler. Bende olanları seyrediyordum. Ardından dişi maymun eski yerine gelip tekrar kolunu uyumuş olan maymunun boynunun altına koymak istedi; fakat erkek maymun uyandı. Ayağa kalkıp dişi maymunun arkasını kokladı ve çığlık atmaya başladı. Bunun üzerine tüm maymunlar etrafında toplandı. O da dişi ve diğer maymuna işaret ediyordu. Dağılan maymunlar çok geçmeden diğer maymunu da getirdiler. İkisini alıp kumluk bir yere götürdüler. Daha sonra onlar için çukur kazıp onları öldürene kadar taşladılar. Allah'a yemin ederim ki Hz. Peygamber (s.a.s.)'in risaletinden önce recmi gördüm".⁶⁸

Bu rivâyette Amr b. Meymûn'un câhiliye döneminde şahit olduğu ve insanlar tarafından şaşırtıcı olarak algılanan bir olay şeklinde verilmiştir. Ayrıca her iki rivâyette olayın gerçekleştiği yer Yemen olarak zikredilmekte ve Amr'ın taşlama olayına şahit olduğu görülmektedir.

2.3. Müstahrec ala Sahîhi'l-Buhârî'de Yer Alan Rivâyet

Buhârî'nin Sahîh'i üzerine müstahrec türü eser yazan Ebû Bekir b. Ahmed el-İsmailî el-Cürcânî (371/982) de bu rivâyeti İsa b. Hitân yoluyla detaylı bir şekilde aktarır. Söz konusu rivâyet şu şekildedir:

عيسى بن حطان عن عمرو بن ميمون قال كنت في اليمن في غنم لأهلي وأنا على شرف فجاء قرد مع قردة فتوسد يدها فجاء قرد أصغر منه فغمزها فسلت يدها من تحت رأس القرد الأول سلا رفيقا وتبعته فوق عليها وأنا أنظر ثم رجعت فجعلت تدخل يدها من تحت خد الأول برفق فاستيقظ فزعا فشمها فصاح فاجتمعت القرد فجعل يصيح ويومي إليها بيده فذهب القرد يمنة ويسرة فجاءوا بذلك القرد أعرفه فحفروا لهما حفرة فرجموهما فلقد رأيت الرجم في غير بني آدم

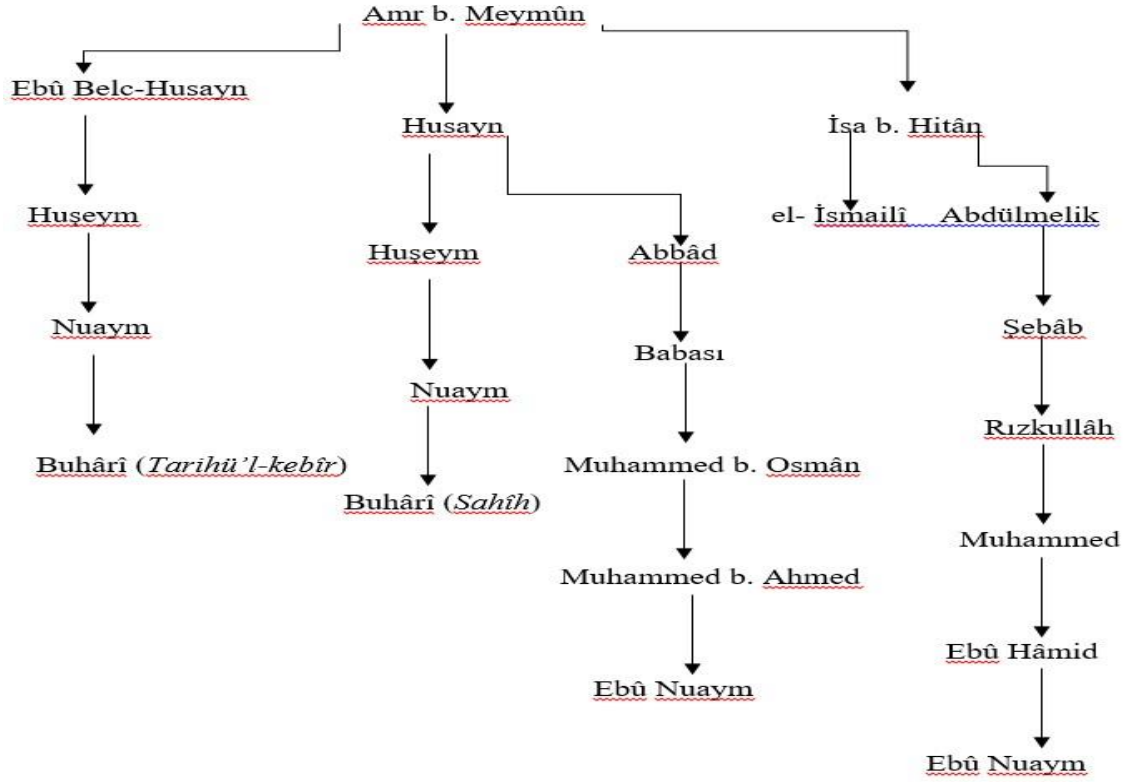
el-Cürcânî'nin bu eseri matbu olmadığından onun rivâyetini Buhârî'nin şerhleri *Fethu'l-Bârî* ve *'Umdetü'l-Kârî* vasıtasıyla aktaracağız. Ebû Nuaym'ın rivâyetiyle hemen hemen aynı olan bu varyantta İsa b. Hitân, Amr b. Meymûn'dan şunları aktarır:

"Ben şeref sahibi olduğum halde ailemin koyunlarını otlatırken dişi bir maymunun erkek bir maymuna sarılarak uyduklarını şahit oldum. O sırada bu erkek maymundan daha küçük bir başka maymun onların yanına geldi ve dişiyi dürttü. Dişi maymun, kolunu usulca birlikte uyuduğu maymunun kafasının altından çekerek kendisini dürtten maymunun peşine düştü. Biraz uzaklaşıp cima ettiler/birlikte oldular. Bende olanları seyrediyordum. Ardından dişi maymun eski yerine gelip tekrar kolunu uyumuş olan maymunun yanağının altına yavaşça koydu. Erkek maymun yerinden sıçrayarak uyandı ve dişi maymunu kokladı. Ardından çığlık atmaya başladı. Bunun üzerine maymunlar etrafında toplandı. O da bağıırıyor ve dişi maymuna işaret ediyordu.

⁶⁸ Ebû Nuaym, *Ma'rifetü's-sahâbe*, 4: 2047-2048.

Sağa sola kaçışan maymunlar cima eden maymunu hemen getirdiler. Daha sonra çukur kazıp onları taşladılar. Andolsun ki ben Âdemoğullarının dışında da recim olayına şahit oldum”,⁶⁹ demiştir.

2.4 Hadisi Şeması

Değerlendirme

Muhadramûndan kabul edilen Amr b. Meymûn tarafından ferd olarak aktarılan ve Buhârî'nin sahih rivâyetleri toplamak amacıyla telif ettiği eserinde yer alan söz konusu rivâyet, ilk dönemlerden itibaren tenkit edilmiştir. Rivâyetin İbn Kuteybe'nin ihtilafı hadisleri yorumladığı *Te'vilü Muhtelefi'l-Hadis* adlı eserinde çeşitli tahlilere tabi tutulması, mezkûr rivâyete yöneltelen tenkitlerin ilk dönemlerden itibaren dillendirildiğini göstermektedir. İlgili rivâyet hususunda İbn Kuteybe'nin, düşüncenin yalanladığı bir rivâyet olarak ele aldığı 37. hadiste, muhaliflerin/hadis karşıtlarının ağır eleştirilerini şöyle nakleder: “Sizler, maymunların zina yapan bir maymunu recmettiğini naklettiniz. Eğer onu “muhsan” olduğu için recmetmişlerse/taşlamışlarsa bu rivâyetiniz en eğlenceli olanı olmalıdır. Aslında bu maymunlar, sizin fark etmediğiniz bazı Tevrât hükümlerini uyguluyor olabilirler? Belki de mezkûr maymunların dini Yahudiliktir. Eğer bu maymunlar Yahudi ise domuzlar da Hristiyanlık dinine mensup olmalıdır.”⁷⁰ Kanaatimizce İbn Kuteybe'nin, yaşadığı dönem göz

⁶⁹ Bedrüddin Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed el-Aynî, *Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, tsh. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001), 16: 411-412; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Abdülaziz b. Abdillâh b. Baz, (Beyrût: Daru'l-Marife, trz.), 7: 160.

⁷⁰ İbn Kuteybe, *Te'vilü muhtelefi'l-hadis*, 372.

önünde bulundurulduğunda alaycı bir üslupla bu eleştirileri yöneltenlerin mutezile, kaderiyye gibi itikadî gruplardan olması muhtemeldir.

Rivâyeti eleştirenlerden biri meşhur hadis bilgini İbn Abdülber (ö. 463/1071)'dir. O, Buhârî'de yer alan Huşeym→Husayn tariki yanı sıra Abbad→Husayn yoluyla gelen muhtasar bir rivâyet ile Abdülmelik b. Müslim→İsâ b. Hitân vasıtasıyla gelen uzun bir varyantın da kaynaklardan zikredildiğini belirtmiştir. Mezkûr rivâyetin senedinde bulunan Abdülmelik ile İsâ'nın rivâyetlerinin delil kabul edilemeyeceğini belirterek bahse konu olan rivâyetin münker olduğunu dile getirmiştir. Bununla birlikte mükellef olmayan bir canlıya zina isnat etmenin ve hayvanlarda had cezasının uygulandığını ileri sürmenin ilim erbabınca itibar edilemeyecek bir şey olduğunu söylemiştir. Şayet böyle bir şey olsaydı o zaman ibadetle yükümlü olan cinlerde de böyle bir uygulama olurdu.⁷¹ Bu konuda el-Humeydî (ö. 488/1095) ise, *el-Cem'u Beyne's-Sahihayn* adlı eserinde araştırma konusu olan hadisin sadece Buhârî'nin eserinde tahrîc edildiğini belirtmektedir. Yaptığı tetkikler neticesinde mezkûr rivâyetin yalnızca bazı Buhârî nüshalarının "Eyyâmü'l-cahiliyye" babında yer aldığını ve muhtemelen bu rivâyetin *Sahih'e* sonradan eklendiğini/sokuşturulduğunu belirtmiştir. O, Ebû Hâmid en-Nuaymî'nin (ö. 386/996) Firebrî'den (ö. 320/932) rivâyet ettiği nüshada ise mezkûr rivâyetin yer almadığını ileri sürmüştür.⁷² Ayrıca bu rivâyetin Buhârî'nin *Târihü'l-kebîr*'inde de Nuaym b. Hammâd tarikiyle tahrîc edildiğini ve burada "قَدْ نَتَّ" lafzının kullanılmadığını ifade etmiştir. Humeydî, şayet Buhârî'nin bu rivâyetini sahih kabul edersek o zaman Buhârî'nin bu rivâyeti eserine almasının sebebinin Amr b. Meymûn'un câhiliye dönemini idrak ettiğini ve ilk dönemde Hz. Peygamberle görüşmediğini belirtmek için olduğunu beyan etmiştir.⁷³ Bu hususta İbnü'l-Esir de, Humeydî'nin görüşlerini aynı şekilde zikretmiştir.⁷⁴ el-Mizzî *Tehzîb* adlı eserinde, Amr b. Meymûn'un tercemesinde söz konusu rivâyetin hem Buhârî'nin eserlerindeki varyantlarının aynısını hem de Ebû Nuaym'daki varyantının biri aynı diğeri yakın iki farklı rivâyet zikredip ilgili rivâyetler hakkında her hangi bir değerlendirmede bulunmamıştır.⁷⁵ Ancak yine el-Mizzî, etrâf türü bir eser olan *Tuhfetu'l-Eşraf bi Ma'rifeti'l-Etrâf* adlı eserinde, söz konusu rivâyeti iki yerde zikretmiştir. el-Mizzî, sahabî müsnedlerinin zikredildiği bölümde Amr b. Meymûn hadisleri (müsnedi) kısmında söz konusu rivâyeti zikretmiş, ancak herhangi bir değerlendirmede bulunmamıştır. Ancak mürsel hadisleri zikrettiği bölümde ise

⁷¹ Bkz. Abdülber, *el-İsti'âb*, 3: 1205-1206; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 7: 160.

⁷² Humeydî, Muhammed b. Fütûh, *el-Cem'u beyne's-Sahihayn*, thk. Ali Hassan el-Bevvâb (Beyrut: Daru İbn Hazm, trz.), 3: 490; İbnü'l-Esir, *Câmi'ul-usûl fi ehâdisi'r-Resûl*, thk. Abdulkadir el-Arnâvût (Dimaşk: Daru'l-Beyân, 1972), 11: 785; Ancak İbn Hacer, Humeydî'nin bu iddiasına şiddetle karşı çıkar. Bu rivâyetin Buhârî'nin aslında olduğuna dair birçok argüman sunar ve ardından rivâyetle ilgili yorumlara geçer. Bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 7: 160-161. Değerlendirme için bkz. Abdulvahap Özsoy, *Buhârî Nüshaları ve Nüsha Farklılıklarının Mahiyeti Üzerine*, Birinci Baskı (Kayseri: Fenomen Yayınları, 2016), 284 vd.

⁷³ Humeydî, *el-Cem'u beyne's-Sahihayn*, 3: 490; İbnü'l-Esir, İzzüddîn Muhammed b. Muhammed, *Câmi'ul-usûl fi ehâdisü'r-resûl*, thk. Abdulkâdir el-Arnâvût (Dimaşk: Daru'l-Beyân, 1972) 11: 786.

⁷⁴ İbnü'l-Esir, *Câmi'ul-usûl*, 11: 784-786

⁷⁵ el-Mizzî, *Tehzîb*, 22: 265-266.

rivâyeti tekrar ele almış ve ilgili rivâyetin bazı nüshaların haşiyelerinde yer aldığını belirtmiştir.⁷⁶ Bu ise el-Humeydî'nin ileri sürdüğü bahse konu olan rivâyetin Buhârî'nin *Sahîh*'ine sonradan derç edildiği görüşünü desteklemektedir.

Buhârî'nin şârihlerinden Kirmânî (ö. 786/1384) ise, mezkûr rivâyetin değerlendirmesinde İbn Abdülber'in bu husustaki görüşlerini zikrettikten sonra iki ihtimalden bahseder. Bu maymunlar insan olup daha sonra yüzleri maymuna dönüşmüş olabilir veya rivâyette zikredilen maymunların suretleri zina yapanların yüzlerine benzetilmiş olabilir. Bununla birlikte Kirmânî, hayvanların herhangi bir yükümlülüğünün olmadığını ve bunun cahiliye döneminin bir zannı olduğunu belirterek Humeydî'nin de iddia ettiği gibi bu kıssanın bazı Buhârî nüshalarında yer almadığını ileri sürmüştür.⁷⁷ Buhârî'nin bir başka şârihi Kastâlanî de (ö. 923/1517), İbn Abdülber'in mezkûr rivâyet hususundaki görüşlerini aktarıp buradaki maksadın sadece benzetme olduğunu ifade ettikten sonra hayvanlar arasında yapılan fiiller için cezâî işlemlerin olmadığını belirterek İbn Abdülber'in görüşünün aksine fikir beyan etmiştir.⁷⁸

Çağdaş hadis âlimleri tarafından da bu rivâyete eleştiriler yöneltilmiştir. Mezkûr rivâyeti değerlendiren Elbânî (ö. 1419/1999), bir insanın maymunların evlendiğini, namuslarına bağlı olduğunu ve sadakat göstermeyenlerin de öldürüldüğünü bilmesinin mümkün olmadığını; faraza bu sayılan şeylerin hayvanlar âleminde vuku bulması mümkün olsa bile Amr'ın, maymunların zinadan dolayı recmi gerçekleştirdiğini bilmesinin imkânsız olduğunu ifade etmektedir. Bununla birlikte Elbânî, senet yönüyle de bu rivâyetin zayıf olduğunu iddia etmektedir. Ona göre bu rivâyetin ilk râvisi Nuaym b. Hammâd zayıftır ve rivâyetteki sıkıntının sebebinin de ondan kaynaklandığını zannettiğini belirtmektedir. Yine diğer bir râvi olan Huşeym'in tedlis yapmakla itham edildiğini ve müdellis kişilerin an'ane yoluyla naklettikleri rivâyetlerin de zayıf kabul edildiğini söyleyerek Nuaym yoluyla gelen rivâyetin münker olduğunu belirtmiştir. Elbânî, mezkûr rivâyetin zayıflığının sebebinin Nuaym b. Hammâd'a dayandırırken, İbn Abdülber'in Abbâd-Husayn tarihiyle eserinde zikrettiği diğer iki varyant içinse şöyle demektedir: Abbâd'ın Şeyhayn'ın sikât hocalarından olduğunu, bununla birlikte el-İsmâîlî'nin Buhârî'deki rivâyeti takviye için İsâ b. Hitân→Amr b. Meymûn kanalıyla eserinde tahrîc ettiği uzun rivâyetin Nuaym'ın kısa rivâyetinde görünen münkerliği barındırmadığını ve el-İclî ile İbn Hibbân'ın İsâ b. Hitân'ı hadis rivâyetinde sika olarak vasıflandırdıklarını belirtmiştir. Bu ise İbn Abdülber'in, rivâyetin değerlendirmesinde ileri sürdüğü görüşlerin hilafıdır.⁷⁹

⁷⁶ el-Mizzî, *Tuhfetü'l-eşraf bi ma'rifeti'l-etraf*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (: Daru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1999), 7: 374; 12: 446-447

⁷⁷ Şemseddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî, b. Saîd el-Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-derârî fi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Muhammed Abdullatîf (Beyrût: Dâru İhyâi'l-Turâsi'l-Arabî, 1981), 15: 75-76.

⁷⁸ Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr el-Kastallânî, *İrsâdü's-sârî li şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, tsh. Muhammed Abdülazîz el-Hâldî (Beyrût: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1996) 8: 317-318.

* Günümüzde eşini kıskanan maymunlar, bazı belgesellerde konu edinmektedirler. Nitekim belgesellerde maymunların bu hususta gösterdikleri tepkiler mezkûr rivâyette anlatılan davranışlarla uyusmaktadır.

⁷⁹ Bkz. Muhammed Nasirüddin Elbânî, *Muhtasarı Sahîhi'l-Buhârî*, (Riyad: Mektebetü'l-Maarif, 2002), 2: 535-536; Ayrıca İsâ b. Hitân için bkz. İclî, *Sikât*, 2: 199; Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Büstî, *Kitabü's-sikât*, thk. Muhammed Abdu'l-Mü'id Hân (Haydarâbâd: Dâiretü'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 1973), 5: 213.

Öte yandan daha önce zikrettiğimiz üzere İbn Kuteybe, hadis karşıtların mezkûr rivâyet hususunda dile getirdikleri eleştirilerine özetle şöyle cevap vermektedir: “Maymunlarla ilgili hadis Hz. Peygamber ve ashâp’tan nakledilmeyip sadece Amr b. Meymûn vasıtasıyla aktarılan maktu bir rivâyettir. Amr, maymunların başka bir maymunu taşıdıklarına şahit olmuş ve bu taşlamanın zina sebebiyle olduğunu zannetmiş olabilir. Bunun sadece bir tahminden ibaret olduğu anlaşılmaktadır. Yoksa maymunlar zina yaptıklarını söylemezler. Zaten onları gören de olayın tam mahiyetini anlayamaz ve benzetme yaparak zannî görüşünü serdedebilir. Nitekim bu hususta Araplar zina yapan kişileri “maymundan daha zinâkâr” şeklinde benzeterek örnek verirler. Şayet maymunun zina ettiği bilinen bir gerçek olmasaydı böyle bir örneğe başvurmazlardı. Ayrıca eşini kıskanma ve çiftleşme konusunda insanlara en çok benzeyen varlığın da maymunlar olduğu bilinen bir gerçektir.* Öte yandan hayvanlar birbirine düşman olur, birbirlerine saldırır ve birbirlerine zina konusu olmaksızın cezalandırabilir. Onlardan bazıları ısırır, tırmalar, kırıp parçalar; maymunlar da insanlar gibi elleriyle birbirlerine taş atarlar. Şayet maymunlar birini zina olmaksızın taşlamışlarsa da Amr b. Meymûn onların zinadan dolayı birbirlerini taşıdıklarını zannetmiş olabilir. Veya Amr, şahit olduğu hâdiseye verilen cezalandırmanın zina sonucu olduğuna kanaat getirmiş de olabilir. Nitekim maymunlar, hayvanlar âleminde eşini en çok kıskanan ve onları anlama açısından insanlara en çok benzeyen varlıktır. Biz burada dalga geçenlerin/alaycıların dediği gibi maymunların zinadan dolayı recm cezasını uyguladığını ve Tevrat’ın zina hakkındaki recm hükmünü bildiğini iddia etmiyoruz. Ancak şu da bir gerçektir ki nasıl diğer hayvanlar tırmalar, ısırır ve parçalarsa, maymunlar da kıskançlıklarından ötürü zina veya başka nedenlerden ötürü birbirlerini taşıyabiliyorlar. Nitekim insanların uzaktaki nesneyi taşıdığı gibi onlar da elleriyle taş atarak karşıdaki varlığa eziyet edebiliyorlar”.⁸⁰ Benzer şekilde maymunlar arasında şahit olunan bu davranışların başka hayvanlar arasında da vuku bulduklarına dair bilgiler muteber kaynaklarda zikredilmektedir. Sözelimi kendisine zina ve fuhşiyatla ilgili sorulan soruya İbn Teymiye, zina ve fuhşun günah olduğunu ve yasağın Müslümanlar, Yahudiler ve Hıristiyanlar arasında da hoş karşılanmadığını beyan ederek karşılık vermiştir. Ve bu çerçevede mezkûr rivâyeti zikrederek maymunlar arasında da zinanın kerih görüldüğünü dile getirmiş ve yaşadığı çevrede yöre insanının kuşlar arasında da bu duruma şahit olduklarını ifade etmiştir.⁸¹

İbn Hacer (ö. 852/1449) ise bazı kimselerin Amr’ın aktardığı bu rivâyette geçen maymunların mesih edilen Yahudiler olabileceğini ve recm hükmünün baki kaldığını iddia ettiklerini dile getirmiştir. Ardından bu iddianın tutarsız olduğunu Müslim’de geçen “Mesh edilenin nesli yoktur” hadisine dayandırarak ifade etmiştir.⁸² Bununla birlikte İbn Hacer mezkûr rivâyetle ilgili bir kısım âlimlerden ilginç bir yorum aktarmıştır. Söz konusu bu âlimler, her ne kadar mesh edilen Yahudilerin

⁸⁰ İbn Kuteybe, *Te’vilu muhtelefi’l-hadis*, 372-374.

⁸¹ Takiyyüddîn Ahmed b. Teymiye el-Harrânî, *Mecmu’atü’l-fetâvâ*, thk. Âmir el-Cezzâr-Enver el-Bâz (Mansûra: Dâru’l-Vefâ, 2005) 11: 296.

⁸² Bkz. Bakara, 2/65; İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, 7: 160.

nesli devam etmese de taklit kabiliyeti güçlü olan maymunların yaşadıkları dönemde insanlarla haşır neşir olmalarının mümkün olduğunu, bu sayede bazı davranışlarını, onları taklit ederek kazandıklarını ve recim olayının da bunlardan biri olabileceğini iddia etmişlerdir. İbn Hacer bu değerlendirmelerden hareketle bu hayvanların taklit yeteneğinin çok güçlü olduğunu, kendilerine dikte edilen bazı işleri öğrenebildiklerini, insanlar gibi coşup gülebildiklerini, tıpkı insan gibi kıskanç olduklarını ve bu nedenle eşlerine kimseyi yaklaştırmadıklarını, dişilerin çocuklarını kucağında taşıdıklarını, elleriyle kavrayıp elleriyle yediklerini, parmaklarının ve tırnaklarının olduğunu ve bazen iki ayak üzerinde de yürüyebildiklerini ileri sürerek mezkûr rivâyet hususundaki iddialarını desteklemeye çalışmıştır.⁸³

Bu bilgiler ışığında Buhârî'nin kitabının ismine bakıldığında bu rivâyetin onun şartlarını taşımadığı görülecektir. Zira Buhârî'nin kitabının tam ismi *el-Câmi'u'l-Müsnedü's-Sahîhu'l-Muhtasaru min Umûri Resûlillâh ve Sünenihi ve Eyyâmihî* şeklindedir. Anlaşılan o ki Buhârî, sadece Hz. Peygamber'e kesintisiz olarak isnat edilen ve sahîh olduğuna kanaat getirdiği rivâyetleri eserine almıştır. Oysaki rivâyetin sened silsilesinde yer alan Nuaym b. Hammâd ile Huşeym b. Beşîr, bazı münekidler tarafından tenkit edilmekten kurtulamamışlardır. Bununla birlikte Nuaym b. Hammâd, Buhârî'nin muallak hadislerinin râvisidir. Buhârî onu, başka varyantlardaki râvilerle destekleyerek zikretmiş, yalnız başına güçlü bulmamıştır. Sadece bahse konu olan bu maktu rivâyeti eserine almış, söz konusu rivâyeti desteklemek için mutaba'at ve şâhid olabilecek herhangi bir rivâyet zikretmemiştir.

Öte yandan kaynaklarda bu amaçla zikredilen birçok rivâyet kaydedilmektedir. Sözelimi Ebû Recâ el-Utâridî (ö. 105/723) tarafından da benzer bir rivâyet aktarılmıştır. Bu hususta Ebû Recâ "câhiliye devrinde maymunların zina yaptığını" gördüğünü belirtmiştir. Bu ise, Ebû Recâ'nın cahiliye dönemini idrak ettiğine dair kanıt olarak değerlendirilmiştir.⁸⁴ Dolayısıyla el-Humeydî de, Buhârî'nin bu rivâyetin içeriğini doğruladığı veya Amr'ın câhiliye dönemindeki bu zannını kabul ettiği için değil, onun mezkûr döneme şahit olduğunu ispatlamak için bu rivâyeti eserinde tahrîc ettiğini ifade etmiştir.⁸⁵ Nitekim Buhârî, her iki eserinde bahse konu olan rivâyeti aktarırken zinayla ilgili herhangi bir ifadeye yer vermezken sadece bazı maymunların bir maymunu taşıdıklarını kaydeder.⁸⁶ Bu da aslında onun, Amr'ın söz konusu rivâyetindeki maymunların zinadan dolayı bir maymunu taşıdıkları zannıyla ilgilenmediğini göstermektedir. Ayrıca Buhârî, mezkûr rivâyeti "recm" hadislerinin zikredildiği bölümde değil "fedâilü's-sahâbe" kitabının ilgili babında tahrîc etmiştir. Bu ise Buhârî'nin hikâyeyi Amr b. Meymûn'un başından geçen bir hâdiseye ve onun câhiliye dönemine şahitlik ettiğine dair bir delil olarak değerlendirdiği ve bahse konu olan rivâyeti zina ile ilgili bir referans olarak takdim etmediğinin açık bir göstergesidir. Bununla birlikte yukarıda da zikredildiği üzere Ebû Nuaym ve el-İsmâîlî'den aktardığımız varyantların aksine Buhârî'de yer alan rivâyet, son derece kısa olup detay

⁸³ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 7: 160.

⁸⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 7: 149.

⁸⁵ Bkz. Humeydî, *el-Cem'u beyne's-Sahihayn*, 3: 490; İbnü'l-Esir, *Câmi'u'l-usûl*, 11: 786.

⁸⁶ Bkz. Buhârî, *et-Tarihu'l-kebîr*, 6: 160.

barındırmamaktadır. Bu da onun hikâyenin asıyla ilgilenmediğine hamledilen başka bir kanıt olarak düşünülebilir.

Kanaatimizce bu tartışmaların yaşanmasının nedeni, Amr'ın câhiliye döneminde gördüğü bir olayı kendi tahmin ve zihin dünyasından aktarmasıdır. Nitekim Ebû Nuaym'ın eserinde tahrîc edilen rivâyette olayın tam şekli, Amr b. Meymûn'un câhiliye döneminde şahit olduğu ve insanlar tarafından şaşırtıcı olarak algılanan bir olay halinde verilmiştir. Ayrıca olayın vuku bulduğu bölge olarak Yemen zikredilmekte ve Amr'ın bu enteresan olaya şahit olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca rivâyet ne Hz. Peygamber'e ne de sahâbeden birisine isnat edilmediği için herhangi bir dini bağlayıcılığı bulunmamakta ve sadece Amr b. Meymûn'un başından geçtiğini belirttiği bir menkıbeden ibaret kalmaktadır. Öte yandan Amr'ın böyle bir ifadeyi kullanması, Arapların ve câhiliye döneminin algısıyla da yakından ilişkilidir. Nitekim İbn Kuteybe mevzu bahis rivâyet sadedinde, Arapların "falanca kişi maymundan daha zinâkârdır" dediklerini, eğer onlar zina konusunda insanları ve maymunları benzer tutmasalardı böyle bir darbu mesel türemeyeceğini söylemektedir.⁸⁷ Muhtemelen Amr b. Meymûn'un, maymunların kendi aralarındaki davranışlarından ve Arapların maymunlarla ilgili algısından hareketle gördüğü olayı bu şekilde anlamasına ve aktarmasına neden olmuştur.

Sonuç

Buhârî'nin sahîh rivâyetleri toplamak amacıyla telif ettiği *el-Câmi'u's-Sahîh'i*, Müslümanlar nezdinde Kur'an'ı Kerim'den sonra en muteber eser olarak kabul görmüştür. Buhârî eserini oluştururken gösterdiği ihtimama rağmen eserde tahrîc edilen bazı rivâyetler münekkidler tarafından tenkit edilmiştir. Çalışmamızın konusu olan ve ilk dönemlerden itibaren tenkit edilen "zina eden maymunların recm edilişi" ile ilgili rivâyet, muhadrâmdan sayılan Amr b. Meymûn tarafından aktarılmıştır. Hadisin râvileri Amr b. Meymûn ile Husayn b. Abdurrahman sika kabul edilmiş; Huşeym b. Beşîr ile Nuaym b. Hammâd ise sika kabul edilmeleriyle birlikte bazı yönleriyle tenkit edilmişlerdir. Nitekim söz konusu rivâyet, hem sened hem de içerik olarak birçok kişi tarafından tenkit edilmiş, rivâyetin zayıf veya sonradan esere sokuşturulduğu ileri sürülmüştür. Bununla birlikte İbn Hacer gibi âlimler bu eleştirileri reddetmişlerdir.

Hem Araplarda hem de diğer toplumlarda insanlar, birtakım davranışları sebebiyle bazı hayvanlara benzetilmekte ve hayvanların kıskançlığıyla ilgili bilgiler kaynaklarda zikredilmektedir. Bu bağlamda İbn Hacer'in maymunlar hakkındaki yorumu, varılan kanaati teyyid etmektedir. Dolayısıyla hayvanlardaki bu özellikler Amr b. Meymûn'un zihninde oluşan algıyı daha da güçlendirdiği düşünülmektedir.

Buhârî'nin, bahse konu olan maktu rivâyetin içeriğini doğrulamaktan ziyade Amr'ın câhiliye dönemini idrak ettiğini belirtmek amacıyla bu rivayeti eserine aldığı tahmin edilmektedir. Buhârî'nin bu rivayeti Amr b. Meymûn'un yaşadığı bir hâdise ve onun câhiliye döneminde yaşadığına dair bir

⁸⁷ İbn Kuteybe, *Te'vilu muhtelefi'l-hadis*, 373.

delil olarak sunduğu düşünölmektedir. Nitekim Amr b. Meymun'un maymunlar arasında recm haberi, "zina, hadler" ve benzerinin konu edindiği ilgili bölümlerin yerine "eyyâmü'l-câhiliye" ile ilgili bölümlerde zikredilmesi bu düşünceyi desteklemektedir. Bununla birlikte mezkûr rivâyet, kendisinden önce tahrîc edilen rivayetlerle birlikte değerlendirildiğinde; hepsinde câhiliyye insanının anlatıldığı görölmektedir. Söz konusu bâbın hemen akabinde "Bâbu meb'asi'n-nebi (s.a.s)" ve "Bâbu mâ lekiye'n-nebî (s.a.s) ve ashâbuhû mine'l-müşrikîn bi Mekke" başlıkları gelir ve Hz. Peygamberin nasıl bir sosyal ortama gönderildiği anlatılır. Dolayısıyla Buhârî'nin mezkûr rivayeti eserine alması bağlam ile yorumlandığında, tamamen câhilî dönem zihin dünyasını tasvir etmeye yönelik olduğu söylenebilir.

Kaynakça

- Aydınlı, Abdullah. Hadis İstılahları Sözlüğü. İstanbul: İFAV, 2013.
- Aynî, Bedrüddin Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed. Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî. Tsh. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer. 25 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.
- Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit Hatîb. Târîhu Bağdâd. Thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 17 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2001.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. Muğire el-Cü'fî. Sahîhü'l-Buhârî. Thk Mustafa Dîb el-Buğâ. 3 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1976.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. Muğire el-Cü'fî. et-Tarîhu'l-Kebîr. Thk. Abd b. Feyrûz-Umeyr b. Abdurrahman. 12 Cilt. Beyrut: Daru'l-Marife, trz.
- Cevzî, Cemâledîn Ebi'l-Ferec. Kitâbü'd-du'afa ve'l-metrûkîn. Thk. Ebü'l-Fidâ Abdullâh el-Kâdî. 4 Cilt. Beyrût: Daru'l-küttübi'l-ilmiyye, 1986.
- Çakan, İsmail Lütfi. Hadis Edebiyatı, On Birinci Baskı. İstanbul: İFAV, 1997.
- Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-Esbehânî. Marifetü's-Sahâbe. Thk. Adil b. Yusuf el-Azzâzî. 7 Cilt. Riyad: Daru'l-Vatan, 1998.
- Elbânî, Muhammed Nasirüddin. Muhtasarı Sahîhi'l-Buhârî. 4 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Maarif, 2002.
- Humeydî, Muhammed b. Fütûh, el-Cem'u beyne's-Sahihayn. Thk. Ali Hassan el-Bevvâb. 4 Cilt. Beyrut: Daru İbn Hazm, trz.
- İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah el-Curcânî. el-Kâmil fî Duafâi'r-Ricâl. Thk. Âdil Ahmed-Alî Muhammed. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, trz.
- İbn Abdülber, Yusuf b. Abdillâh. el-İsti'âb fî ma'rifeti'l-ashâb. Thk. *Ali Muhammed* el-Becâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1992.
- İbn Ebî Hâtim, Abdurrahman er-Râzî. Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl, 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1953.
- İbnü'l-Esîr, İzzuddîn Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Cezerî. Üsdü'l-ğâbe fî ma'rifeti's-sahâbe. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2012.
- İbnü'l-Esîr, İzzuddîn Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Cezerî. Câmi'ul-usûl fî ehâdisi'r-Resûl. Thk. Abdulkadir el-Arnâvût. 12 Cilt. Dımaşk: Daru'l-Beyân, 1972.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şehâbeddin Ahmed el-Askalânî. Tehzîbü't-tehzîb, thk. İbrâhîm Zeybak-Adil Mürşid. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, trz.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şehâbeddin Ahmed el-Askalânî. Fethu'l-bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî. Thk. Abdülaziz b. Abdillâh b. Baz. 13 Cilt. Beyrût: Daru'l-Marife, trz.
- İbn Hıbbân, Ebû Hâtim Muhammed el-Büstî. Kitâbü's-sikât. Thk. Muhammed Abdu'l-Mü'id Hân. 10 Cilt. Haydarâbâd: Dâiretü'l-Meârifi'l-Osmâniyye, 1973.
- İbn Kuteybe, Ebû Abdillâh Muhammed b. Müslim. Te'vilu muhtelefi'l-hadis. Thk. Muhammed Muhyiddin el-Asgar. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslami, 1999.
- İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Munîr. Kitâbü't-tabakâti'l-kebîr. Thk. Alî Muhammed Ömer. 11 Cilt. Kâhire: Mektebetü'l-Hancı, 2001.

- İbn Teymiyye Takıyyüddîn Ahmed el-Harrânî, Mecmua'tü'l-fetâvâ. Thk. Âmir el-Cezzâr-Enver el-Bâz, 3. Baskı. 37 Cild. Mansûra: Dâru'l-Vefâ, 2005.
- İclî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Abdullah. Ma'rifetü's-sikât. Thk. Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî. 2 Cilt. Kahire: Matba'tu'l-Medîne, 1984.
- Kandemir, M. Yaşar, "Amr b. Meymûn", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 3: 89. Ankara: TDV Yayınları, 1991.
- Kastallânî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr. İrşâdü's-sârî li şerhi Sahîh'il-Buhârî. Tsh. Muhammed Abdülazîz el-Hâlidî. 25 Cilt. Beyrût: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1996.
- Kazan, Tahsin, Hasan lî Zâtihî'yi Yeniden Tanımlamak, Hadith 1 (Aralık/December 2018).
- Kirmânî, Şemseddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî, b. Saîd. el-Kevâkibü'd-derârî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî. Thk. Muhammed Abdullatîf. 25 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi'l-Turâsi'l-Arabî, 1981.
- Mizzî, Ebü'l-Haccâc Yûsuf b. ez-Zekî. Tehzîbu'l-kemal fî esmai'r-ricâl, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 35 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1983.
- Mizzî, Ebü'l-Haccâc Yûsuf b. ez-Zekî. Tuhfetu'l-eşraf bi ma'rifeti'l-etrâf. Thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 13 Cilt. Beyrût: Daru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1999.
- Nesâî, Ahmed b. Şu'ayb. Kitâbü'd-Du'afâ ve'l-Metrûkîn. Thk. Kemâl Yûsuf el-Hût. Beyrut: Müessesetü'l-Kutubi's-Sekâfiyye, 1985.
- Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ b. Hammâd. Kitâbü'd-Duafâi'l-Kebîr. Thk. Abdulmut'î Emîn Kal'acî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998.
- Özsoy, Abdulvahap. *Buhârî Nüshaları ve Nüsha Farklılıklarının Mahiyeti Üzerine*, Birinci Baskı. Kayseri: Fenomen Yayınları, 2016.
- Yücel, Ahmet. Hadis Tarihi, On ikinci baskı. İstanbul: İFAV, 2014.
- Yücel, Ahmet. Hadis Usûlü, Dokuzuncu Baskı. İstanbul: İFAV, 2013.
- ez-Zehabî, Ebû Abdullah Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman. Siyeru a'lami'n nübelâ. Thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1988.
- ez-Zehabî, Ebû Abdullah Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman. Tezkiretü'l-huffâz. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, trz.
- Ziriklî, Hayruddîn. el-A'lâm kamus terâcim li eşheri'r-ricâl ve'n-nisa mine'l-arab ve'l-müsta'rabîn ve'l-müsteşrikîn. 8 Cilt. Beyrut: Darü'l-İlm li'l-Melayîn, 2002.